ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University
Cilt / Volume: 26 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2026 • 190-213
e-ISSN: 2564-6427 • DOI: cuilah.1879857

İSLÂM TARİHİNDE PARANIN GELİŞİMİ VE TEDAVÜL EDEN PARA TÜRLERİ

The Development of Money in Islamic History and Types of Currency in Circulation

Seyyit Ali ALBAYRAK

Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı, Ağrı, Türkiye

Assist. Prof., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Fiqh, Ağrı, Türkiye

saalbayrak@agri.edu.tr https://orcid.org/0000-0001-7387-1067

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 02.02.2026

Kabul Tarihi/Accepted: 29.06.2026

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2026

Bu makale, Atatürk Üniversitesi BAP Lisansüstü Tez Projesi (SDK-2022-9971, Doktora) kapsamında tamamlanan "Sanal Paraların Fıkhi Açıdan Para Olma Vasfı" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Seyyit Ali ALBAYRAK)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Türkiye. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

İSLÂM TARİHİNDE PARANIN GELİŞİMİ VE TEDAVÜL EDEN PARA TÜRLERİ

The Development of Money in Islamic History and Types of Currency in Circulation

Öz

Tarihi insanlık tarihi kadar eski olan ve deniz kabuğundan sanal varlıklara kadar evrim geçiren paranın gelişim sürecini anlamak, günümüz paralarını ve para olgusunu kavrayabilmek açısından büyük önem taşımaktadır. Ekonomik açıdan birçok işlevi yerine getiren para, tarih boyunca aynı zamanda bir hakimiyet sembolü olarak da görülmüş ve bu özelliğiyle önemini daima korumuştur. Paranın İslâm tarihi içerisindeki gelişim sürecini, farklı dönemlerde kullanılan para türlerini ve para olgusuna ilişkin uygulamaları anlamak; günümüz para biçimlerini doğru şekilde kavramak ve bunları İslâm hukuku açısından değerlendirebilmek bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, İslâm öncesi dönemden başlayarak günümüze kadar uzanan süreçte, İslâmî dönemde paranın tarihsel gelişimini ve tedavülde bulunan para türlerini genel hatlarıyla ele almaktadır. Konu, İslâm öncesi dönemde Hicaz bölgesinde para, İslâmî dönemde paranın tarihsel seyri ve İslâmî dönemde kullanılan para türleri olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İslam Hukuku, İslam İktisadı, Para.

Abstract

Understanding the development process of money, which is as old as human history and has evolved from seashells to virtual entities, is of great importance in comprehending today's currencies and the concept of money. Money, which fulfills many economic functions, has also been seen as a symbol of power throughout history and has always retained its importance due to this characteristic. Understanding the development of money within Islamic history, the types of money used in different periods, and the practices related to the concept of money is of great importance in order to correctly comprehend today's forms of money and evaluate them from the perspective of Islamic law. This study broadly addresses the historical development of money in the Islamic period and the types of money in circulation, covering the period from pre-Islamic times to the present day. The subject is examined under three main headings: money in the Hijaz region in the pre-Islamic period, the historical course of money in the Islamic period, and the types of money used in the Islamic period.

Keywords: Fiqh, Islamic Law, Islamic Economics, Money.

GİRİŞ

Paranın tarihi, insanlığın ekonomik faaliyetlere başladığı ilk dönemlere kadar uzanmaktadır. İnsanlık tarihinin en önemli icatlarından biri olan para, farklı dönemlerde toplumların ihtiyaçları ve ekonomik koşulları doğrultusunda çeşitli biçimlerde varlık göstermiştir. Tarihsel süreç incelendiğinde, paranın sabit bir yapısının bulunmadığı; kimi zaman deniz kabuğu, kimi zaman bir tahta parçası, kimi zaman da değerli madenler şeklinde farklı formlarda ortaya çıktığı görülmektedir. Mal paradan temsili paraya, temsili paradan itibari paraya, itibari paradan dijital paraya ve nihayetinde kripto varlıklara uzanan bu dönüşüm, paranın yalnızca bir değişim aracı değil, aynı zamanda toplumsal, siyasal ve teknolojik gelişmelerin de bir yansıması olduğunu göstermektedir.

Para olgusunu anlamanın ilk adımı, onun tarihsel gelişimini kavramaktan geçmektedir. Paranın tarihsel seyri, günümüzde ortaya çıkan yeni para türlerinin anlamlandırılması ve teorik bir zemine oturtulması açısından temel bir referans noktası teşkil etmektedir. Bu bağlamda, İslâm hukukunda para olgusunun değerlendirilmesinde, tarihsel sürecin dikkate alınması önem arz etmektedir. Bu çalışma, söz konusu gereklilikten hareketle, İslâm tarihindeki para anlayışının ve kullanılan para türlerinin gelişimini ele almayı amaçlamaktadır.

Paranın icadından itibaren tüm tarihsel sürecin ayrıntılı biçimde incelenmesi çalışmanın kapsamını oldukça genişleteceğinden, araştırma belirli dönemlerle sınırlandırılmıştır. Ayrıca literatürde paranın genel tarihine dair birçok nitelikli çalışmanın mevcut olduğu dikkate alınarak, bu çalışma özellikle İslâmî dönem bağlamına odaklanmıştır. Böylece, İslâm öncesi dönemde Hicaz bölgesindeki para kullanımından başlayarak, İslâmî dönemde paranın tarihi seyri, tedavülde bulunan para türleri ve ilgili ölçü-ağırlık sistemleri ele alınarak paranın İslâm tarihi içerisindeki gelişimi bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmektedir.

1. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE HİCAZ BÖLGESİNDE PARA

Paranın cahiliye dönemindeki tarihi seyrini ve gelişimini anlamak adına bölgenin ticari hayatına değinmenin yerinde olacağını düşünmekteyiz. Sınırları Hint Okyanusu'ndan Fırat kıyılarına, Basra Körfezi'nden Kızıl Deniz'e kadar olan büyük bir alanı kapsayan Arap yarımadasında çoğunlukla Arapların yaşadığı bilinmektedir.[1] Arap yarımadası eski çağlardan bu yana sahip olduğu coğrafi konumu sebebiyle önemli bir merkez olagelmiştir. Eskiçağlardan beri yaşamın devam ettiği bu topraklarda[2] ilk mabedin inşa edilmiş olması[3] ve önemli geçiş güzergâhında yer alması Arap yarımadasını dünyanın önemli ticaret merkezlerinden biri haline getirmiştir. Komşu devletlerin, ticaret konusunda oldukça yetenekli olan Mekkelilerden, Sakif kabilesinden ve Bekr kabilesinden muhafızlık veya ticaretle ilgili diğer hususlarda yardım aldıkları belirtilmektedir.[4]

Arap yarımadasının ticari hayatla olan bağı kuşkusuz bulunduğu coğrafi konumla yakından ilişkilidir. Zira Hicaz bölgesi Asya, Afrika ve Avrupa arasında cereyan eden ticari faaliyetler güzergâhında yer almaktadır. Önemli bölge ve limanların geçiş yolunda bulunan Hicaz bölgesi, bu ticari faaliyetlerden nasibini almıştır. Söz konusu ticaret güzergâhında ipek, altın, inci gibi değerli mallar başta olmak üzere birçok farklı ve değerli ticari malların sevkiyatı yapılmaktaydı.[5] Hicaz bölgesinde, özellikle Mekke'de ticari faaliyetlere verilen önemin arkasında bölgenin tarıma elverişsiz olduğu gerçeği yatmaktadır. Bu durum bölge halkını zorunlu olarak ticarete yönlendirmiş, Kâbe'nin sosyolojik konumu da değerlendirilerek belirlenen zamanlarda

---

[1] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî, *Kitābü Aḥseni't-teḳāsim fi ma'rifeti'l-eḳālim* (Leiden: y.y., 1906), 68.

[2] Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/252.

[3] *Kur'ân-ı Kerîm Meâli,* çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Bakara 2/125; Âl-i İmrân 3/96; el-Mâide 5/97.

[4] Neşet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 142-143.

[5] Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı,* 143; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), 2/941.

çeşitli panayırlar kurulmak suretiyle ticari faaliyetler geliştirilmiştir.[6] Ayrıca Hicaz halkı, ticari faaliyetlerini güven ortamında gerçekleştirmek ve ticarette bir takım standartlar belirlemek üzere Filistin, Yemen, Irak, Suriye, Habeşistan gibi bölgelerde bulunan otorite güçlerle birtakım antlaşmalar yapmıştır.[7] Bu antlaşmalar sayesinde yapılan ticari faaliyetler farklı toplumlar arasında kabul gören ortak ilkeler üzerine bina edilmiştir. Bu ortak ilkelerin, ticarette kullanılacak ödeme araçlarını ve ölçü birimlerini de kapsadığını söylemek mümkündür.[8]

Cahiliye dönemi Arap yarımadasında ticaretin geliştiğini, yılın belirli dönemlerinde çeşitli panayırların kurulduğunu ve komşu bölgelerin otoriteleriyle ticari antlaşmaların yapıldığını göz önünde bulundurduğumuzda, bölge halkının kendine özgü bir para birimi kullandığı akıllara gelmektedir. Zira ticari faaliyetlerin bu kadar gelişmiş olduğu bir toplumdan kendi parasını kullanması beklenir. Fakat durum bunun aksini göstermektedir. Cahiliye dönemi Arapları kendilerinden siyasi, askeri ve ekonomik olarak güçlü iki komşu devlet olan Bizans ve Sâsânî paralarını,[9] az da olsa Himyeriyye[10] diye adlandırılan Güney Arabistan paralarını kullanmaktaydılar. Bizans parasının "dinar", Sâsânî parasının "dirhem" şeklinde adlandırıldığı bilinmektedir.[11] Bu adlandırmanın cahiliyede kullanılan bir ölçü biriminden geldiğini belirtmek gerekir. Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) aktardığına göre Kureyşliler gümüşü dirhem adını verdikleri ölçü ile altını ise dinar adını verdikleri ölçü ile ölçerlerdi.[12]

Resim 1. Bizans altın sikke örnekleri.[13]

[6] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fetḥu'l-bāri bi şerḥi ṣaḥiḥi'l-Buḫāri* (Beyrut: Dâru İḥyai't-Turâṣi'l-Arabî, 1982/1402), 4/256; Ebû Abdillah Zübeyr b. Ahmed Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü Nesebi Ḳureyş* (Kahire: Medeni Matbaası, 1961/1381), 1/368; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh el-Ya'kubî, *Tariḫ* (Beyrut: y.y., 1960), 1/325-326; Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı,* 100-143-144; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/944-946.

[7] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, *Kitābu'l-Meġāzi* (Kahire: Matbaatu's-Saâde, 1948), 154; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Ṭabaḳâtu'l-kübrā* (Beyrut: Dâru Sadır, 1968), 1/75-78.

[8] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İṣābe fi temyizi'ṣ-ṣaḥābe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 5/450; Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı,* 27.

[9] Seyyid Muhammed el-Malt, *Nuḳūdu'l-'ālem metā ẓaharet ve metā İḫtefat* (b.y.: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1983), 35; İbn Haldun, *Mukaddime,* çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996), 2/12.

[10] Himyerîler, M.Ö. 115- M.S. 525 Yılları arasında Yemen'de hüküm sürmüş olan hanedanın genel adıdır. Himyerîler hakkında detaylı bilgi için bk. Hüseyin Algül, "Himyerîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/62-63.

[11] Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Futūḥu'l-buldān*, nşr. Abdullah Enis et-Tabba' - Ömer Enis et-Tabba' (Beyrut: y.y., 1987), 654; Muhammed Necmüddîn Kürdî, *Şer'i Ölçüler ve Fıkhî Hükümleri*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Buruc Yayınları, 1996), 45; Mehmet Erkal, "İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât Nisabının Hesaplanması", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985), 79.

[12] Belâzürî, *Futūḥu'l-buldān,* 653-654.

[13] Oğuz Tekin, "Meskûkat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/318.

İslâm'dan önceki bu dönemde altının dinar, gümüşün ise dirhem olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde Güney Arabistanlıların altın ve gümüş para darp ettikleri aktarılmaktadır.[14] Cahiliye döneminde dirhem ve dinar dışında kullanılan diğer paralar ise şunlardır: Bağlî, Vasat ve Taberî.[15] Bu dönemde dirhemlerin "es-Sevdâü'l-vâfiye" ve "et-Taberiyyetü'l-utuk" olmak üzere iki çeşit halinde tedavülde olduğu aktarılmaktadır. Büyük ebatlı olan dirheme "vâfiye" denmekle birlikte "beğaliye" şeklinde isimlendirildiği, daha küçük ebatlı olan dirheme ise "taberîye" dendiği aktarılmaktadır. Makrizî, piyasada tedavül eden farklı ağırlıklara sahip dört türlü dirhemden söz etmektedir. Bunlar; sekiz Dânik ağırlığında olan "beğalî dirhemi", dört Dânik ağırlığında olan "taberî dirhemi", üç Dânik ağırlığında olan "mağribi dirhemi" ve bir Dânik ağırlığında olan "yemenî dirhemi"dir.[16]

2. İSLÂMÎ DÖNEMDE PARANIN TARİHİ SEYRİ

2.1. Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Para

İslâm dininin indirildiği toplum ticari muamelelerini genel olarak Bizans dinarı ve Fars dirhemiyle yapmaktaydı. Hz. Muhammed s.a.v' in de ticari muamelelerini dinar ve dirhemle yaptığı, peygamberlik görevinden sonra da bu paralarla muamele yapmaya devam ettiği bilinmektedir.[17] Hz. Peygamber ve dört halife döneminde para konusundaki durumun cahiliye dönemindeki durumla benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.[18] Hz. Peygamber'in cahiliye döneminde tedavül eden paraları kullanmaya devam ederek zekât nisap miktarlarını söz konusu paralar üzerinden hesaplamış olması bu paralara dinî meşruiyet kazandırdığı söylenebilir.[19] İslâmî dönemde para basma konusunda önemli birtakım girişimlerin olduğu bilinmekle birlikte yapılan en önemli girişimin Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) döneminde olduğu genel kabul görmüştür.[20] Hz. Peygamber döneminden Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) dönemine kadar geçen zamanda para konusunda herhangi bir değişiklik veya bu yönde bir girişimin olmadığını söylemek güçtür. Her ne kadar cahiliye dönemine ait paralar ve ölçü birimleri kullanılsa da Hz. Peygamber bunlara bir takım standart ve uygulama esasları getirmiştir. Bu yöntemle İslâm dininin mali konulardaki maksatlarından biri olan haksız mal transferinin engellenmesini sağlamıştır. Parada ilk düzenlemelerin cahiliye döneminde çok farklı ve bir o kadar da karmaşık olan ölçü ve tartı birimlerine bir standart getirilerek yapıldığını söyleyebiliriz.[21] Buna ek olarak kullanılan paralarda herhangi bir eksiltme yapmak yasaklanarak paraların değerini korumak ve buna bağlı olarak doğacak her türlü zararın ve aldatmanın önüne geçilmek istenmiştir.[22] Hz. Peygamber'in para konusunda belirlediği standartlardan birisi de altı mal hadisinde dinar ve dirhemlerin değişiminde ortaya koyduğu standarttır. Hz. Peygamber'in

---

[14] Cevad Ali, *el-Mufaṣṣal fi tāriḫi'l-ʿArab ḳable'l-İslam* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1968), 7/487.

[15] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Aḥkāmü'ṣ-ṣulṭāniyye*, nşr. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî (Kuveyt: Mektebetü Dâri'bni Kuteybe, 1989), 196.

[16] Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkādir b. Muhammed el-Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Riyad: Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 2b-3a. İbn Haldun, Mağribî dirheminin sekiz Dânik, Yemenî dirheminin ise altı Dânik ölçüsünde olduğunu zikretmektedir. bk. İbn Haldun, *Mukaddime,* 2/14.

[17] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşki el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *İʿlāmü'l-muvaḳḳıʿin ʿan Rabbi'l-ʿālemin* (Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 2002), 3/411; Beşir Gözübenli, *İslam'da Para ve Fonksiyonları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986), 140; Erkal, "İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât Nisabının Hesaplanması", 80.

[18] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 3a.

[19] Muhammed Şehhât el-Cündî, *Fıḳhu't-teʿāmül'il-māli ve'l-maṣrafi'l-ḥadiṣ* (Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1989), 208; Emrullah Dumlu, *Zekâtta Tespit Edilen Nisab Ölçüleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 20; Emrullah Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekâtı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 139.

[20] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 3a; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İʿlāmü'l-muvaḳḳıʿin,* 3/ 411.

[21] Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eşʿas b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Buyu", 8.

[22] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned* (Mısır: y.y., 1886/1303), 3/419; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen* (Riyad: y.y., 1983), "Ticâret", 12-52; Ebû Dâvûd, *Sünen,* "Buyu", 17-48.

bu konudaki uygulaması İslâm'ın yasakladığı faizin cereyan etmesini engellemeyi hedeflemiştir.[23]

Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1895), Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğle ve mücadeleyle geçen dönemde para basmak için gerekli zamanı bulamadığını[24] belirtse de bu konuda farklı kanaatteyiz. Hz. Peygamber'in kendi döneminde para basmak yerine tedavül eden paralarla ilgili düzenlemeler yaptığını görüyoruz. Bu düzenlemeler esasında para olarak kullanılan eşyanın bizatihi kendi varlığıyla ilgili olmayıp yapılan muamelelerle ilgilidir. Hz. Peygamber döneminde para olarak Bizans dinarı ve Fars dirhemiyle ticaret yapmak yasaklanmamış, dinî yükümlülük olan zekât bu birimlere göre hesaplanmıştır.[25] Dolayısıyla Hz. Peygamber paranın kendi öz varlığından çok insanlar arasında kullanımından doğacak olan haksızlıkları engellemeye yönelik birtakım düzenlemeler yapmıştır diyebiliriz. Bazı bilginler, Hz. Peygamber'in cahiliye döneminden gelen para sistemini devam ettirmesi konusunda birtakım nedenler ileri sürmüşlerdir.[26]

Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde para konusunda herhangi bir değişiklik olmadığı ve Hz. Peygamber'in belirlediği ölçülere göre muameleler yapıldığı aktarılmaktadır.[27] Hz. Ömer (ö. 23/644) devrinin ilk yıllarında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Fetihler yoluyla genişleyen coğrafya ve buna bağlı olarak farklı ölçülerde paraların piyasada dolaşması birtakım problemler doğurmuştur. İbn Haldun İslâm'ın ilk dönemlerinde kullanılan Fars dirhemlerinin standart bir ölçüsünün olmadığını belirterek; dirhemlerin bir kısmının iki kırat, bir kısmının on iki kırat, bir kısmının ise on kırat ağırlığında olduğunu belirtir. Hz. Ömer (ö. 23/644) bu problemin ortadan kaldırılması için bir heyetten konuyu ele almalarını talep ederek farklı ölçülerde tedavül eden dirhemleri belirleyip bunlara bir standart getirmiştir.[28] Yine aktarıldığına göre söz konusu dönemde tedavülde olan üç çeşit dirhemden söz edilir;

- 10 dirhem 10 miskal ağırlığında,

- 10 dirhem 6 miskal ağırlığında,

- 10 dirhem 5 miskal ağırlığında.

Bu ağırlıklar toplanarak üçe bölünmüş ve ortalaması alınarak 7 rakamı elde edilmiştir. 10 dirhem gümüş ağırlığına karşılık 7 miskal altın ağırlığı bir standart olarak belirlenmiştir.[29] Bu konuda aktarılan bir diğer rivayete göre Hz. Ömer (ö. 23/644) zamanında farklı ölçülerden dolayı ortaya çıkan karışıklıkları engellemek için bir standart belirleme yoluna gidilmiştir; en çok kullanılan taberî dirhemi ile beğalî dirhemleri toplanmış ve ortaya çıkan 12 Dânik'in yarısı olan 6 Dânik elde edilmiştir. Hz. Ömer'in (ö. 23/644) bu ölçüde yeni dirhemler kestirdiği aktarılmaktadır.[30] Hz. Ömer'in (ö. 23/644), İslâm'ın ilk parasını bastırma düşüncesinde olduğu belirtilmekle birlikte onun bu düşünceden çeşitli sebeplerden dolayı vazgeçtiği söylenmektedir.[31]

---

[23] Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥiḥ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Buyu", 79; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥḥiḥ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Müsâkât", 15; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Buyu", 50.

[24] Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet* (İstanbul: y.y., 1976), 1/355.

[25] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 3a.

[26] Detaylı bilgi için bk. Hassân Ali Hallâk, *Tʿaribu'n-nuḳūd ve'd-devāvin fi'l-ʿaṣri'l-Emevi* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1987), 22.

[27] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 3a; Erkal, "İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât Nisabının Hesaplanması", 80.

[28] İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/14.

[29] Rifat Uslu, "İslâm Hukukunda Para Birimleri", *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 1/25 (2014), 30-31.

[30] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 4b; İbn Haldun, *Mukaddime,* 2/14; Mehmet Şimşir, "Cahiliye Dönemi Araplarında Para ve İlk İslâm Paralarının Tedavüle Giriş Süreci", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 18 (2017), 278.

[31] Faruk Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 182.

Hz. Ömer'in (ö. 23/644) para basma konusunda girişimlerde bulunduğu hatta deriden para basma fikrini benimsediği aktarılsa da bu fikri hayata geçirmemiştir. Fakat Hz. Ömer'in (ö. 23/644) dirhem bastırdığı hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Hz. Ömer'in (ö. 23/644) bastırdığı iddia edilen bu dirhemlerin piyasada var olan paraların taklidi olduğu belirtilmektedir.[32] Bazı rivayetlerde Hz. Ömer'in (ö. 23/644), üzerinde Kisrevî nakış bulunan ve "Elhamdülillah", "Muhammed Rasulullah", "La ilâhe İllallahu Vahdeh" yazıları bulunan dirhemler bastırdığı aktarılmaktadır.[33] Kimi araştırmacılar ise Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde para basıldığı yönündeki rivayetleri dikkate alarak bu dönemde, belirlenen ağırlıkta dirhemler üretildiği yönünde görüş belirtmişlerdir.[34]

Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde ise üzerinde "Allahu Ekber" yazılı para basıldığı aktarılmaktadır.[35] Basılan bu paraların resmî para niteliği taşımadığı ve mali işlemleri kolaylaştırmak için piyasaya çıkarılmış yerel düzeyde işlem gören para oldukları söylenmektedir. Hz. Ali devrinde Hz. Osman (ö. 35/656) zamanında olduğu gibi üzerinde "Bismillahi Rabbî", "Allahu Ekber" yazılarının olduğu mahalli paralar basıldığı aktarılmaktadır. Hz. Ali'nin hicri 40 tarihinde Basra'da para bastırdığı da rivayet edilmektedir.[36] Muâviye b. Ebî Süfyân'ın (ö. 60/680) da para bastırdığından söz edilmektedir.[37] Bu paraların yeni bir para olmadığını, mevcut paralar üzerine birtakım yazılar yazılarak elde edildiğini belirtmek gerekir.[38] Fakat kimi bilginlere göre ne Hz. Peygamber döneminde ne de Ebû Bekir, Osman, Ali ve Muâviye (ö. 60/680) dönemlerinde sikke basılmıştır.[39]

2.2.Emevîler Dönemi ve Sonrasında Para

İslâmî dönemde ilk resmî paranın kim tarafından bastırıldığı konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birine göre Ziyâd b. Ebîh (ö. 53/673), her on dirhem yedi miskal olacak şekilde dirhem bastırmıştır. Abdullah b. Zübeyr'in (ö. 73/692) de Mekke'de ilk defa yuvarlak dirhem bastırdığı aktarılmaktadır. Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) tarafından bastırılan dirhemlerin bir tarafında "Muhammedün Rasulullah" diğer tarafında ise "Emerallahu bi'l-Vefâ ve'l-Adl" cümlelerinin yer aldığı belirtilmektedir. Abdullah b. Zübeyr'in (ö. 73/692) kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'in (ö. 72/691) hicri 70'te Irak'ta dirhem bastırdığı aktarılan rivayetlerde yer almaktadır.[40]

Resmî olarak ilk İslâm parasının kim tarafından bastırıldığı konusunda farklı rivayetler aktarılmakla birlikte genel kabule göre ilk resmî İslâm parası, Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) tarafından hicri 75 yılında bastırılmıştır.[41] Bu dirhemlerin bir yüzüne "Kul hüvellahu ehad", diğer yüzüne ise "La ilahe illallah" yazdığı, etrafına ise "Muhammedün Rasulullah erselehu bilhüdâ ve dini'l-hakkı li yüzhirahu ale'd-dini küllihi velev kerihe'l-

---

[32] Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret,* 182-183.

[33] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 4b.

[34] Cengiz Kallek, *Asr-ı Saadet'te Yönetim Piyasa İlişkisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 55; Hakan Şahin, *Bankacılıkta Para Üretiminin İktisadi ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 105.

[35] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 4b.

[36] Nasıruddin en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslāmi* (Bağdat: y.y., 1969), 48; Ali Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 46.

[37] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 4b; Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet,* 1/249-252; Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşçu (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969), 233.

[38] Uslu, "İslâm Hukukunda Para Birimleri", 31.

[39] Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ', *el-Aḥkāmü'ṣ-ṣulṭāniyye,* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 181.

[40] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 5a; Belâzürî, *Futūḥu'l-buldān*, 655-656; İbn Haldun, *Mukaddime,* 2/13.

[41] Mâverdî, *el-Aḥkāmü'ṣ-ṣulṭāniyye,* 196. Abdülmelik b. Mervân'ın ilk İslâm parasını basan kimse olmadığı, Abdülmelik b. Mervân'ın bu girişiminin İslâm parasının kalıcı hale gelmesindeki reformu başlattığı yönünde değerlendirmeler de yapılmaktadır. bk. Şimşir, "Cahiliye Dönemi Araplarında Para", 286. Abdülmelik b. Mervân'ın parada gerçekleştirdiği reformlar ve Emevîler döneminde para ile ilgili detaylı bilgi için bk. Fatih Erkoçoğlu, "Abdülmelik b. Mervân'ın Para Reformu", *İstem* 8 (2006), 171-186; Celal Emanet, "Emeviler Döneminde Para", *Hikmet Yurdu* 7/13 (2014), 251-269.

müşrikûn" ifadelerinin yer aldığı aktarılmaktadır.[42] Abdülmelik (ö. 86/705) tarafından bastırılan dirhemlere kendi ismini ve tarih yazdırdığı da aktarılmaktadır.[43] Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) para basımının yalnızca devlete bağlı basımevlerinde gerçekleştirilmesini emrederek tedavüldeki Bizans ve Fars paralarını kaldırmış, hâkimiyeti altındaki topraklarda kendi bastırdığı paranın tedavül etmesini sağlamıştır.[44] Bu dönemde basılan paraların on dirhem ağırlığına denk gelecek şekilde standart bir biçimde basıldığı aktarılmaktadır.[45] Dirhemin şer'i olarak altı Dânik veya 50 buğday tanesi ve 1 arpa tanesinin 2/5'i ağırlığında belirlendiği görülmektedir.[46] Endülüs Emevî Devleti zamanında İspanya'da dinar basıldığı da bilinmektedir.[47]

Resim 2. Halife Abdülmelik b. Mervân'a Ait Bir Sikke Örneği.[48]

Abbâsîler dönemine gelindiğinde Emevî döneminde kullanılan dinar ve dirhemlerin kullanıldığı fakat birtakım sıkıntılardan dolayı ayarlarında değişiklikler yapıldığını görüyoruz.[49] Abbâsî Halifesi Mütevekkil'den sonra meydana gelen birtakım siyasi ve iktisadî problemler sebebiyle paraların eritilerek daha düşük değerdeki madenlerle karıştırılması suretiyle elde edilen (mağşuş) düşük değerli paralar basıldığı aktarılmıştır.[50]

Gazneliler ve Selçuklular döneminde altın ve gümüş paranın kullanıldığı bilinmektedir. Tahta çıkan hükümdarların hükümdarlık alameti olarak sikke bastırmaları eskiden beri gelenek halini almıştır. Gazneliler ve Selçuklular gibi iki büyük Türk devletinde hükümdarların kendi adalarına sikke bastırdıklarını biliyoruz. Hatta Selçuklularda bazı hanedan üyelerinin kendi hâkimiyet bölgelerinde bile para bastırdıkları bilinmektedir.[51]

---

[42] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 6b.
[43] İbn Haldun, *Mukaddime,* 2/18.
[44] Ali Paşa Mübârek, *el-Ḫuṭuṭu't-tevfiḳiyyetü'l-cedide li Mısr el-Kahire ve müdünühā ve bilādühā el-Ḳādime eş-Şehire* (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1888/1306), 7-20.
[45] Halife Abdülmelik'in bu paraları Hz. Ömer tarafından belirlenen ölçülerde bastırdığı belirtilmektedir. bk. İbn Haldun, *Mukaddime,* 2/14.
[46] Belâzürî, *Futūḥu'l-buldān,* 451; Emevî dönemine ait kullanılan paralar ve örnekleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Emre Günay, "Emevî Dönemine Ait Dînâr ve Dirhemlerden Örnekler", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (Aralık 2021), 9-29.
[47] Halil Sahillioğlu, "Dinar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/352.
[48] Hakkı Dursun Yıldız, "Abdulmelik b. Mervân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/267.
[49] Sahillioğlu, "Dinar", 9/353. Abbâsîler döneminde para basımıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Mustafa Hizmetli, "Abbâsîler Döneminde Para Basımı", *İstem* 15 (2010), 79-110.
[50] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 12b.
[51] Muhammet Hanefi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002), 129-134; Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), 89-90.

Resim 3. Selçuklu Dönemine Ait Bazı Sikke Örnekleri [52]

Resim 4. Osmanlı ve Değişik Dönemlere Ait Sikke Örnekleri [53]

Osmanlılar kendi paralarını bastırana dek Bizans ve Selçuklu paralarını kullanmışlardır. Osmanlıların İlhanlılar hâkimiyeti altında oldukları dönemde ise İlhanlılara ait sikkeleri kullandığı aktarılmaktadır. Bununla birlikte kendi adlarına isimsiz olarak sınırlı miktarda sikke basıp kullanmışlardır. İlhanlıların Anadolu hâkimiyeti sona erdikten sonra 1326-27 tarihinde Osmanlılar kendi adlarına ilk sikkeyi bastırmışlardır. Osmanlıda ilk para bastıran hükümdarın Orhan Bey (ö. 763/1362) olduğu bilinmektedir. Osmanlı imparatorluğunda paranın önemli değişikliklere uğradığı aktarılmaktadır; Orhan Gazi (ö. 763/1362) döneminden Sultan Abdülmecid (ö. 1861) dönemindeki Tashih-i Ayar-ı Sikke (1840-1880) dönemi, Meskukat Kararnamesi (1880-1916) dönemi, Tevhid-i Meskukat dönemi ve Cumhuriyet dönemine kadar olan dönemdeki değişiklikler. Osmanlılar 1840-1880 yılları arasında çift maden sistemini, 1880-1916 yılları arasında aksak sistemi ve 1916 yılından sonra altın metal para rejimi sistemini uygulamıştır.[54]

3.İSLÂMÎ DÖNEMDE KULLANILAN PARALAR

İslâm dünyasında kullanılmış olan para çeşitlerinin mal paralar, madenî paralar, kâğıt paralar ve kaydî paralar şeklinde ele alındığını görmekteyiz. Madenî paralar ise; Aslî paralar (altın ve gümüş) ve Istılahî paralar (felsler ve mağşuş paralar) olmak üzere ikiye ayrılmıştır.[55]

3.1.Dirhem (Gümüş Para)

Grekçeden Farsçaya, Farsçadan Arapçaya geçen kelimenin, çok eskilerden beri belli bir para birimini ve ağırlık birimini ifade için kullanıldığını belirtmiştik. Dirhemin ölçü birimi olarak Bâbil'e kadar dayandırıldığını söylemek mümkündür. Bu kısımda dirhemi para birimi olarak ele alacağız. Dirhem, Yunanlılar tarafından "Dırachma" şeklinde ifade edilirken, Farslılar "Dırahm" şeklinde ifade etmişlerdir. Kelime Araplar tarafından "Dirhem" şeklinde kullanılmıştır. Dirhem kelimesinin İslâmî dönemde Fars gümüş paralarını ifade için kullanıldığı bilinmektedir.[56] Dirhem kelimesi Yûsuf sûresinde çoğul hali olan "derâhim" şeklinde geçmektedir.[57] Dirhemin "es-Sevdâü'l-vâfiye" ve "et-Taberiyyetü'l-utuk" olmak üzere iki çeşit halinde tedavülde olduğu aktarılmaktadır. Büyük ebatlı olan dirheme "vâfiye" denmekle birlikte "beğaliye" şeklinde isimlendirildiği, daha küçük ebatlı olan dirheme ise "taberîye" dendiği bilinmektedir. Makrizî, piyasada tedavül eden farklı ağırlıklara sahip dört türlü dirhemden söz etmektedir. Bunlar; sekiz

---

[52] Tekin, "Meskûkat", 29/318.

[53] Tekin, "Meskûkat", 29/318.

[54] Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisâdî Düşüncesinin Çağdaşlaşması* (İstanbul: Der Yayınevi, 1986), 64; Müneccimbaşı Ahmed Efendi, *Tercüme-i ṣaḥāifu'l-aḫbār,* çev. Nedîm Efendi (b.y.: Matbaa-i Amire, 1868/1285), 3/283; Burhan Zihni Sanus, *Para Ekonomis*i (İstanbul: İstanbul Matbaacılık, 1956), 244; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 62; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 27.

[55] Cündî, *Fıḳhu't-teʿāmül'il-māli ve'l-maṣrafi'l-ḥadiṣ,* 208; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 37-38.

[56] Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/368; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 38.

[57] Yûsuf 12/20.

Dânik ağırlığında olan "beğalî dirhemi", dört Dânik ağırlığında olan "taberî dirhemi", üç Dânik ağırlığında olan "mağribi dirhemi" ve bir Dânik ağırlığında olan "yemenî dirhemi"dir.[58]

Resim 5. Kûfî Yazılı Sâsânî Dirhemi Örneği.[59]

Hz. Peygamber döneminde dirhemin piyasada tedavül edip etmediği hakkında tartışmalar olduğu aktarılmaktadır. Dirhemin Hz. Peygamber zamanında ağırlığının bilindiği ve piyasada tedavül ettiği görüşü ağır basarken, bu konudaki farklı görüşler zayıf kalmıştır.[60] Hz. Peygamber'in dirhemden bahsettiği, eşlerinin mehirlerini cahiliyeden kalan birimlerle ödediği[61] ve zekât gibi konularda bu birimleri kullanarak tespitte bulunduğundan söz edilir. Hz. Peygamber'in dirhemden söz ederken bundan kastının altı Dânik karşılığı olan ve miskalle arasında 7/10 oran olan dirhem olduğu belirtilmektedir.[62] Hz. Peygamber'in uygulamaları ve rivayetler dikkate alındığında dirhemin ağırlığının kısmen belirlendiğini, bilindiğini ve piyasada dirhem adıyla bir paranın tedavül ettiğini söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'in kendi döneminde para bastırmadığını yalnızca uygulamada birtakım düzenlemeler yaparak yetindiğini daha önce aktarmıştık. Buradan anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber döneminde Fars parası olan dirhem farklı çeşitleriyle (bağlî/beğalî vasat, taberî)[63] piyasada tedavül etmiştir. [64]

Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde de dirhemin piyasada tedavül ettiğini biliyoruz. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde bildiğimiz kadarıyla paralarda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde ise farklı ağırlıklara sahip dirhemler mali ibadetlerin yerine getirilmesinde problemlere sebep olmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer (ö. 23/644) bu dirhemlerin ağırlıklarının ortalamasını alarak bir anlamda dirhemin şer'i ölçüsünü belirlemiştir. Böylece dirhem ve dinar arasındaki oran 7/10 olarak kabul edilmiştir.[65] Bir diğer görüşe göre şer'i ölçülere uygun ağırlıktaki dirhemler Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde basılmıştır.[66] Hz. Ömer'in (ö. 23/644) dirhemlerin ölçüsünü belirlemesi yalnızca mali ibadetlerin yerine getirilmesinde meydana gelen karışıklıkları önlemek amacıyla yapılmıştır şeklinde bir yargıda bulunmak güçtür. Aslında Hz. Ömer (ö. 23/644) dinar ve dirhem arasında meydana gelen yüksek oranın bir düzenlemeyle belirli bir düzeyde tespit edilmesini sağlamıştır.[67]

Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde para basıldığına dair rivayetler mevcuttur.[68] Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde basılan ve Hz. Ömer'in (ö. 23/644) bastırdığı dirhemlerle

---

[58] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fī ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 3a.
[59] Sahillioğlu, "Dirhem", 9/369.
[60] Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 39-41.
[61] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Şerḥu Saḥîḥi Müslim* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1981-1983), 9/215.
[62] Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 39.
[63] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fī ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 3a.
[64] Kürdî, *Şer'i Ölçüler ve Fıkhî Hükümleri,* 74-75.
[65] Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 43; Mâverdî, *el-Aḥkāmü'ṣ-ṣulṭāniyye,* 196; Belâzürî, *Futūḥu'l-buldān,* 652; İbn Haldun, *Mukaddime,* 2/14; Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri* (Balıkesir: İnce Matbaacılık, 1984), 64.
[66] Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kahirî, *Muġni'l-muḥtāc ilā maʿrifeti meʿāni elfāẓi'l-Minhāc*, thk. Abdurrezzak Şehûd en-Necm (Dımeşk: Dâru'l-Feyha, 2009), 2/66.
[67] Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 43.
[68] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fī ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 4b.

benzerlik gösteren dirhem örneklerinin Irak eski eserler müzesinde yer aldığı aktarılmaktadır. Bu paraların standart bir ağırlıkta olmadıkları ve farklı ağırlıklara sahip oldukları belirtilmektedir.[69]

Kimi araştırmacılar İslâmî dönemde ilk para basma emrini veren kişinin Hz. Ali olduğunu belirtmektedir.[70] Irak eski eserler müzesinde h.38 yılında basılan 3 adet dirhemin varlığından söz edilmektedir. Sicistan'da basıldığı söylenen iki dirhemin üzerine "Bismillah Rabbî" yazıldığı, diğer dirhemin ise Şircan'da basıldığı ve üzerine "Muhammed" yazıldığı aktarılmaktadır.[71]

Tedavül eden farklı ağırlıklara sahip dirhemler olduğunu aktarmıştık. Bu dirhem çeşitleri Taberî dirhemi, Beğalî/Bağlî dirhemi, Cürakî dirhemi ve Cevaz dirhemi olarak sıralanmaktadır.

Taberî dirhemi: Filistin'in kuzeydoğusundaki tarihi şehir olan Taberiye'ye[72] yahut Taberistan'a[73] nispet edilmektedir. Taberî dirheminin Cumhura göre ağırlığı 2, 832 gram yani 4 Dânik'dir. Hz. Ömer (ö. 23/644) zamanında basılan dirhemlerin Taberî dirhemi olduğu aktarılan bilgiler arasındadır.[74]

Beğalî/Bağlî dirhemi: Bu dirhem çeşidinin İran veya Irak'ta yer alan ve aynı ismi taşıyan bir yerleşim yerine yahut aynı isimli bir şahsa nispet edildiği aktarılmaktadır. Beğalî dirhemleri Kisrevî dirhemi, ed-Derahimu's-Sûd yahut ed-Derahimu'd-Deniyye isimleriyle de zikredilmektedir. Beğalî dirhemlerinin Cumhura göre ağırlığının 20 Kırat yahut 8 Dânik olduğu belirtilmektedir.[75]

Cürakî dirhemi: Araplar arasında pek az kullanıldığı söylenen ve 4,5 gram ağırlığa sahip bu dirhem çeşidinin, ismini Hemedân bölgesine bağlı Cürkan[76] adında bir yerleşim yerinden aldığı aktarılmaktadır.[77]

Cevaz dirhemi: Mekke'de basıldığı bilinen bu dirhemlerin Hz. Peygamber tarafından da kullanılan dirhemler olduğu aktarılmaktadır. Bu dirhemler Mekke civarında yaygın bir şekilde kullanılmakla birlikte ağırlıkları farklılık göstermektedir.[78]

Muâviye (ö. 60/680) devrinde ise, cahiliye döneminden kalan ağırlık birimlerinin kullanıldığını görüyoruz.[79] Emevîler döneminde de dirhemlerin tedavül ettiği bilinmektedir. Muâviye'nin (ö. 60/680) kendi adına dirhem bastırdığı aktarılan rivayetler arasındadır.[80] Hatta Muâviye'nin (ö. 60/680) Hz. Ömer'in (ö. 23/644) belirlediği standarda uyarak dirhem miskal oranını 7/10 olarak devam ettirdiği aktarılmaktadır. Bu dönemde İslâm'ın ilk yıllarının aksine daha küçük birimlerde dirhemlerin tedavül ettiği belirtilmektedir.[81]

---

[69] Kürdî, *Şer'i Ölçüler ve Fıkhî Hükümleri,* 78; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 45-46.
[70] Malt, *Nuḳūdu'l-ʿālem,* 37.
[71] Kürdî, *Şer'i Ölçüler ve Fıkhî Hükümleri,* 79; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 46.
[72] Filistin'in kuzeydoğusundaki Taberiye isimli gölün yakınlarında milattan önce 20 yılında kurulmuş olan tarihi şehir. Detay bilgi için bk. Cengiz Tomar, "Taberiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/323-324.
[73] İran'ın kuzeyinde yer alan ve 13. yüzyıldan itibaren Mâzenderan adıyla bilinen eyalet. Detaylı bilgi için bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/322-323.
[74] Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslāmi,* 1/3-4; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 46.
[75] Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslāmi,* 1/3; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı*, 46.
[76] Cürkan bölgesi hakkında kısa bir araştırma yaptığımızda bu bölgenin Hazar denizinin güneydoğusunda yer alan tarihi bir şehir olduğu ve Cürcân (Farsça Gürgân) adıyla anıldığını gördük. Büyük ihtimalle kelime Araplar tarafından değişime uğrayarak Cürkan olmuştur. Detaylı bilgi için bk. Rıza Kurtuluş, "Cürcân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/131-132.
[77] Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslāmi,* 1/4; Kürdî, *Şer'i Ölçüler ve Fıkhî Hükümleri,* 44; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 47.
[78] Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitābu'l-emvāl*, çev. Cemaleddin Saylık (İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981), 499-500; Kürdî, *Şer'i Ölçüler ve Fıkhî Hükümleri,* 45; en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslāmi,* 1/4; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 47.
[79] Belâzürî, *Futūḥu'l-buldān*, 652.
[80] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fī ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 4b.
[81] Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 47.

Emevî Devleti'ne karşı muhalefet eden Abdullah b. Zübeyr'in (ö. 73/692) Mekke'ye hükmettiği sırada hicri 60 ve 62 yıllarında dirhem bastırdığı aktarılmaktadır. Bu dirhemlerin İslâm tarihinde yuvarlak formda basılan ilk dirhemler olduğu belirtilmektedir. Abdullah b. Zübeyr'in (ö. 73/692) bastırdığı dirhemlerin üzerinde "Muhammedun Rasulullah" ve "Emerallahu bi'l-Vefâ ve'l-Adl" cümlelerinin yer aldığı belirtilmektedir.[82] Abdullah b. Zübeyr'in (ö. 73/692), o dönemde Irak valiliği yapan kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'e (ö. 72/691) dirhem bastırdığı[83] bilinmekle birlikte Haccâc'ın (ö. 95/714) hâkimiyeti ele geçirmesiyle bu paraların tedavülden kaldırıldığını görmekteyiz.[84]

Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) hâkimiyeti ele geçirdikten sonra hicri 72 yılında bir miktar, 75 yılında ise fazla miktarda dirhem ve dinar bastırdığı kaynaklarda yer almaktadır.[85] Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) tarafından bastırılan dirhemlerin Hz. Ömer'in (ö. 23/644) koyduğu ölçülerde basıldığı, zekât ve mali işlemlerde bu dirhemlerin kullanıldığı görülmektedir. [86]

Resim 6. Halife Abdülmelik b. Mervân Devrinde Basılmış Dirhem Örnekleri [87]

Resim 7. Halife Abdülmelik Zamanında (685-705) Basılan Emevî Dirhemi Örneği[88]

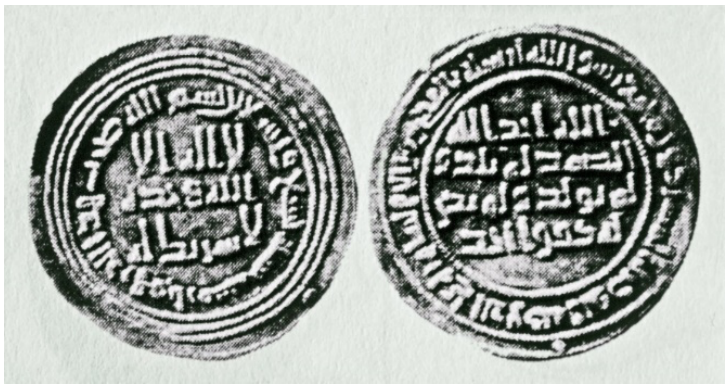

Resim 8. Ermîniye'de 99'da (717-18) Basılan Emevî Dirhemi Örneği.[89]

Yezîd b. Abdülmelik (ö. 105/724) halife olduktan sonra hicri 102 yılında Irak valisi olarak atadığı Ömer b. Hubeyre'nin (ö. 110/728) önceki dirhemlerden daha saf olan ve 4 Dânik değerinde dirhem kestirdiği aktarılmaktadır. Hişâm b. Abdülmelik'in (ö. 125/743) halife

[82] Makrizî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 4b-5a; Kürdî, *Şer'i Ölçüler ve Fıkhî Hükümleri,* 81; Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslāmi,* 1/9.
[83] Belâzürî, *Futūḥu'l-buldān,* 655-656; İbn Haldun, *Mukaddime,* 2/13.
[84] Makrîzî, *Şuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 4b-5a.
[85] Kaynaklarda 75, 76, 77 ve 79 tarihleri zikredilmektedir. bk. Belâzürî, *Futūḥu'l-buldān,* 654; Mâverdî, *el-Aḥkāmü'ṣ-ṣulṭāniyye,* 197; İbn Haldun, *Mukaddime,* 2/12: Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslāmi,* 1/10.
[86] Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûtî, *Keşşāfü'l-ḳınāʿ ʿan metni'l-iḳnaʿ* (Beyrut: ʿÂlemü'l-Kütüb, 1983), 2/229-230.
[87] Hakkı Dursun Yıldız, "Abdulmelik b. Mervân", 1/268.
[88] Sahillioğlu, "Dirhem", 9/370.
[89] Sahillioğlu, "Dirhem", 9/370.

olmasıyla birlikte Irak valisi olarak atadığı Halid b. Abdullah'a (ö. 126/743) yedi Dânik ölçüsüne göre dirhem basmasını ve diğer ölçülerdeki paraların toplatılmasını emrettiği belirtilmektedir.[90]

Abbâsîler döneminin başlangıcında gümüş paranın para standardı olarak belirlendiği ve mali işlemlerin bu para üzerinden yapıldığı görülmektedir.[91] Abbâsîler döneminde paraların birçok değişikliğe uğradığı aktarılmaktadır. Ebu'l-Abbas Seffâh (ö. 136/754) ve Mansûr (ö. 158/775) dönemlerinde dirhemlerin ayarlarında değişiklikler olduğu belirtilmektedir.[92] Harun Reşid (ö. 193/809) zamanında özellikle İran'da vergi ödemelerinin dirhemle yapıldığını görüyoruz. Bu dönemde dinar dirhem oranının 1/20'ye kadar yükseldiği aktarılmaktadır. Emîn'in (ö. 198/813) göreve geldikten sonra dirhem bastırdığı ve ağırlıklarında eksiltmeler yaptığı belirtilmektedir. Me'mûn'un (ö. 218/833) ise halifeliğinin ilk dönemlerinde para bastırmadığı, daha sonra Rubaiyyat adında para bastırdığı aktarılmaktadır. Abbâsîlerde para basma işlemlerinin Me'mûn (ö. 218/833), Mu'tasım (ö. 227/842), Vâsık (ö. 232/847) ve Mütevekkil (ö. 247/861) dönemlerinde benzer şekilde devam ettiği, Mütevekkil'in (ö. 247/861) öldürülmesinden sonra ise dirhemlerin katkılı (mağşuş) olarak basıldığını görüyoruz.[93]

Gazneli Devleti'nde para basıldığı ve Gazneli Mahmud'un (ö. 421/1030) da Seyfüddevle adına 384-385 tarihlerinde para bastırdığı bilinmektedir. Harzemşahlar Devleti'nde ise Atsız b. Muhammed'in (ö. 551/1156) para bastırdığını görüyoruz. Atsız b. Muhammed'in (ö. 551/1156) yerine geçen İl Arslan'ın halife adına bakır para bastırdığı ve bu paralara bakır olmalarına karşın dirhem yazıldığı aktarılmaktadır.[94]

Harzemşahlar devrine son veren Cengiz Han'ın (ö. 624/1227) kendi adının yazılı olduğu gümüş paralar bastırdığını görüyoruz. Moğolların altın ve gümüş para hesaplamalarında miskal, dirhem, dinar gibi kavramları kullandığı belirtilmektedir. [95]

Selâhaddin-i Eyyûbî'nin (ö. 589/1193) Mısır'a geldikten sonra piyasada tedavül eden gümüş paraları toplatıp bu paraları eritmek suretiyle hicri 569 yılında Nureddin adına saf gümüş sikke bastırdığı bilinmektedir. [96]

Memlükler zamanında farklı şekillerde ve farklı değerlerde para basıldığını görüyoruz. Memlük sultanı Kalavun (ö. 689/1290) döneminde Türklerin kendi adlarına para bastırdıkları bilinmektedir. Rükneddin Baybars'ın (ö. 676/1277) sultan olduktan sonra "Zahiriyye" adı verilen dirhemler bastırdığı aktarılmaktadır.[97]

Selçuklular zamanında yüksek ayarlı ve saf akçalar olduğu ve bunların Bizans ve Mısır'da rağbet gördüğü belirtilmektedir.[98] Osmanlı Devleti'nde 1327-28 yıllarına kadar Bizans ve Selçuklu paralarının kullanıldığını görüyoruz.[99] Osmanlı Devleti'nde gümüş paranın imparatorluğun tesis edilip zenginleşmesine kadar geçen dönemde basılan tek para olduğunu söylemek mümkündür.[100] Günümüzde dirhem adında para kullanan ülkeler şunlardır; Batı Sahra (Fas dirhemi), Fas (Fas dirhemi), Birleşik Arap Emirlikleri, (BAE dirhemi).

---

[90] Muhammed Ziyaüddin er-Rayyis, *el-Ḫarāc ve'n-nuẓumu'l-māliyye li devleti'l-İslāmiyye* (Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1977), 209-210.
[91] Selim A. Sıddıki, *İslâm Devletinde Mâli Yapı*, çev. Râsim Özdenören (İstanbul: Fikir Yayınları, 1972), 234-235; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 55.
[92] Yâkût b. Abdillah el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldān* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 1/459; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 55.
[93] Makrîzî, *Şuẓuru'l-ʿukūd fī ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 9a-10b; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 56.
[94] Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 57.
[95] Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 57.
[96] Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969), 305.
[97] Makrîzî, *Şuẓuru'l-ʿukūd fī ẕikri'n-nuḳūd* (Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4), 14b.
[98] Turan, *Selçuklular Tarihi ve İslâm Medeniyeti,* 306.
[99] Müneccimbaşı Ahmed Efendi, *Tercüme-i ṣaḥāifu'l-aḫbār,* 3/283; Sayar, *Osmanlı İktisâdî Düşüncesinin Çağdaşlaşması,* 64.
[100] Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 62.

3.2.Dinar (Altın Para)

İslâm dünyasında altın parayı ifade etmek için kullanılan dinar kelimesinin Grekçe denairus kelimesinin Arapçaya geçmiş hali olduğu bilinmektedir. Esasen Bizans para birimi olan bu paranın Constantin tarafından solidos adıyla basıldığı ve 4,5479 g. ağırlığa tekabül ettiği ve daha sonraları bu altın sikkenin *"nomisma"*, *"basenta"*, *"denarion xriseon"* ve *"denarius aureus"* şeklinde anıldığı belirtilmektedir. Dinarın Romalılar tarafından para olarak kullanılmasının yanı sıra dirhemin ağırlık birimi şeklinde de kullanıldığı söylenmektedir.[101]

İranlıların, Bizans'ın bastığı bu paraları aynı şekilde bastığı aktarılmaktadır. Arapların dinarı İran'dan aldığı bilinmektedir. Dinarın Mekkeliler tarafından cahiliye döneminde Suriye ile yapılan ticari faaliyetlerde kullanıldığını görmekteyiz.[102] Dinar şeklindeki isimlendirmenin ise, Araplar tarafından altın sikkeleri ifade etmek için kullanıldığını söylemek mümkündür.[103] Araplar tarafından dinar şeklinde telaffuz edilen bu kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığı bilinmektedir.[104] Kimi araştırmacılara göre bu ayette (Âl-i İmrân 3/75) geçen dinar kelimesi belli bir parayı değil, mutlak manada altın parayı ifade etmektedir.[105] Bu görüş doğru kabul edildiğinde en azından İslâmî dönemde Arapların dinar kelimesiyle kastettikleri şeyin altın para olduğu söylenebilir.

İslâm'ın tebliğiyle başlayan dönemde cahiliyeden kalan bu paranın hiçbir değişikliğe uğramadan Müslümanlar arasında kullanılmaya devam ettiğini daha önce aktarmıştık. İslâmî dönemde İslâm dünyasında kullanılan ve çeşitli isimlerle anılan meşhur dinarlar şunlardır: Herakl dinarı, Kisrâ dinarı, Abdülmelik dinarı ve Barsbay dinarı. Bu dinarlardan en meşhurunun ise Herakl dinarı olduğu belirtilmektedir. İranlılar tarafından basılan ve 8,5 g. ağırlığındaki sikkelere Kisrâ dinarı denilmiştir. Kisrâ dinarlarının Bizans dinarlarından daha ağır olduğu aktarılmaktadır. Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) tarafından bastırılan dinarların yani Abdülmelik dinarının Bizans dinarlarıyla aynı tarzda basıldığı görülmektedir.[106]

Resim 9. Ön Yüzünde Halife Abdülmelik'in Tasviri ve Bazı Dinî İbareler Bulunan Bir Dinar Örneği[107]

Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) İslâmî tarzda dinar bastırdığı sırada gereken durumlarda Bizans dinarlarını da bastırdığı aktarılmaktadır. Bizans dinarları üzerinde yer alan Hristiyanlığa ait birtakım sembollerin aşama aşama kaldırılarak darp edilmeye başlandığı aktarılan bilgiler arasında yer almaktadır. Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) zamanında basılan bu dinarların üzerinde yer alan yazıların nakışa benzetilmesi sebebiyle *menkuş* şeklinde

[101] Sahillioğlu, "Dinar", 9/352-353.
[102] Sahillioğlu, "Dinar", 9/352-353; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı*, 68.
[103] Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 69.
[104] Âl-i İmrân 3/75.
[105] Uslu, "İslâm Hukukunda Para Birimleri", 36.
[106] Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 69; Kürdî, *Şer'i Ölçüler ve Fıkhî Hükümleri,* 48.
[107] Sahillioğlu, "Dinar", 9/353.

isimlendirildiğini de görmekteyiz.[108] Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) döneminden sonra da bir süre aynı şekilde basılan dinarların daha sonraları çeşitli sebeplerden ötürü değişime uğradığı görülmektedir. Farklı ölçülerde basılan dinarların Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) zamanında 4.25 g. olarak basıldığı bilinmektedir. Bu ölçünün (4.25 g.) Bizans Solidosuyla aynı ölçüde olduğunu belirtmek gerekir.[109]

Resim 10. 94 (713) Tarihli Bir Dinar Örneği [110]

Resim 11. Halife Abdülmelik b. Mervân Tarafından Dımaşk'ta Bastırılmış Olan Dinar Örneği [111]

Abbâsîler döneminde tedavül eden dinarın Emevîler dönemindeki dinarlarla aynı olduğu bilinmektedir. Abbâsîlerin çeşitli dönemlerinde küçük birimlerde dinar basıldığı aktarılmaktadır. Dinarlar üzerine basım yerinin yazılması geleneğinin ilk olarak Me'mûn (ö. 218/833) döneminde gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Bu sikkeler üzerinde belirtilen basım yerlerinin; Kâzımiye, Irak, Mısır ve Mısru'l-Mağrib olduğu aktarılmaktadır. İlerleyen zamanlarda San'a, Basra, Merv, Isfahan, Erdebil gibi merkezlerde de dinar basıldığı belirtilmektedir.[112]

Bizans dinarının ve Abdülmelik (ö. 86/705) döneminde basılan dinarın 4,25 g. olduğu aktarılmakla birlikte, İslâm bilginleri tarafından farklı değerlendirilmiştir. Bu farklı değerlendirme, İslâm bilginlerinin dinarı miskal üzerinden değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim miskalin ölçüsü net olarak ortaya konmamış; Cumhura göre 72 habbe yani 3,9 g. Hanefîlere göre ise 100 habbe yani 5,3 g.'dır. Bu değerlendirmeler neticesinde Ömer Nasuhi Bilmen'e (ö. 1971) göre bir dinarın ölçüsü yaklaşık 4,09 g.'a tekabül etmektedir.[113]

Tarihin çeşitli dönemlerinde farklı devletler tarafından altın sikke olarak basılan ve genelde dinar şeklinde isimlendirilen bu altın paranın Osmanlı Devleti tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Günümüzde dinar para birimi olarak Cezayir, Tunus, Libya, Bahreyn, Kuveyt, Irak, Ürdün ve Sırbistan'da kullanılmaktadır. Günümüzde kullanılan dinarın altın para olmadığını yalnızca birim olarak dinar şeklinde isimlendirildiğini belirtmek gerekir.

3.3.Fels (Bakır Para)

Akçe, para ve mangır anlamlarına gelen fels kelimesinin Latince follis kelimesinden Arapçaya geçtiği bilinmektedir. Büyüklük ve ağırlıklarına bakılmaksızın bütün bakır ve bronz sikkelere fels denildiğini görüyoruz. Bakır sikkeyi ifade etmek için kullanılan fels kelimesinin Bizans imparatoru I. Anastasios'un "meskûkât nizamnamesi" nde geçtiği aktarılmaktadır. Bizans follislerinin ilk başlarda 30 g. ağırlığında basıldığı ve arka yüzünde değerini ifade eden birtakım işaretlerin bulunduğu belirtilmektedir. Follisin değerinin zamanla azaldığı, Suriye'nin Müslümanlar tarafından fethedildiği dönemde 6 g.'a kadar düşmüş olduğu görülmektedir.

---

[108] Sahillioğlu, "Dinar", 9/352.
[109] Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 69-70.
[110] Sahillioğlu, "Dinar", 9/352.
[111] Hakkı Dursun Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", 1/270. Bu dinar örneğinin Herakleios ve oğullarının tasvir edildiği Bizans sikkesinin taklidi dinar örneği olduğu belirtilmektedir. bk. Sahillioğlu, "Dinar", 9/353.
[112] Sahillioğlu, "Dinar", 9/353; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 72-73.
[113] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976), 4/121; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 70-71; Uslu, "İslâm Hukukunda Para Birimleri", 37.

Müslüman Arapların fetihlerden sonra Bizans'ta yaygın olan para sistemini taklit etmelerine karşın follisi kullanmadıkları ifade edilmektedir.[114]

Bilinen en eski bakır sikkenin 638 yılında Dımaşk'ta basıldığını görmekteyiz. Dört halife döneminde felslerin kullanıldığına dair bir bilgi olmadığı[115] belirtilse de bazı kaynaklarda Dımaşk'ta basılan bu felslere Hz. Ömer (ö. 23/644) tarafından *câyiz,* Humus'ta basılan felslere ise *tayyib* ve *vâfî* kelimelerinin ilave ettirildiği belirtilmektedir.[116]

Resim 12. İmparator II. Konstans Tipinde Dımaşk'ta Basılmış Bakır Fels Örneği[117]

Resim 13. İmparator II. Konstans Tipinde Humus' ta Basılmış Bakır Fels Örneği [118]

Emevîler ve Abbâsîler döneminde Bizans'ın bastığı bakır sikkelere uygun bakır sikke basıldığı aktarılmaktadır. Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) para basma konusunda gerçekleştirdiği yeniliklerden önce basılan bakır sikkelerin Bizans ve Sâsânî sikkelerinin taklidi olduğu görülmektedir. Abdülmelik'in (ö. 86/705) para basma konusunda gerçekleştirdiği belirli standartların ve uygulama esaslarının bakır sikkelere yani felslere de uygulandığı aktarılmaktadır. Bu anlamda belirli bir ölçüde basılmış olan ilk felsin 706 tarihli olduğu bilinmektedir.[119]

Felslerin Araplar tarafından mutlak manada bir sikke gibi kullanılmadığı ancak mali muamelelerde ortaya çıkan kesirleri tamamlamak için kullanıldığını görüyoruz. Felslere bu anlamda ufaklık para dendiğini anlıyoruz. Bakır sikke basmanın Müslüman Araplar tarafından iktidar alameti olarak sayılmaması sonucunda birçok yerel yönetici tarafından fels bastırıldığı, bu duruma bağlı olarak da değişik değerlere ve boyutlara sahip felslerin tedavül ettiği görülmektedir.[120]

Resim 14. Ba'lebek'de ve Taberiye'de Darbedilen Taklit Felslerle Miladi 670 Yılında Basılan Halife Tasvirli Fels Örnekleri.[121]

[114] İbrahim Artuk, "Fels", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/309-310.
[115] Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 76.
[116] Artuk, "Fels", 22/310.
[117] Artuk, "Fels", 22/309.
[118] Artuk, "Fels", 22/310.
[119] Artuk, "Fels", 22/310.
[120] Artuk, "Fels", 22/310.
[121] Artuk, "Fels", 22/310.

Tarih boyunca çeşitli ebat ve değerlerde basılan bakır sikkelerin yani felslerin altın ve gümüş sikkelere göre daha ucuz bir metalden basılması ve basımının daha kolay olması değerini düşürmede önemli etken olmuştur. Bize ulaşan fels örneklerine bakıldığında 14. yüzyılda İran'da çok sayıda felsin piyasada dolaştığı görülmektedir. Felslerin 15. ve 16. yüzyıllarda Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde gümüş sikkelerden daha çok tedavülde olduğu belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'nde ilk bakır sikkenin hangi hükümdar tarafından bastırıldığı konusu ise tartışmalıdır. Bu anlamda Orhan Gazi (ö. 763/1362) ve I. Murad'ın (ö. 1389) isimleri karşımıza çıkmaktadır. 18. ve 19. yüzyıllarda İran'da yer alan mahalli hanedanların fels kullandıkları aktarılmaktadır. Bugüne geldiğimizde Mısır ve Fas'ta paranın genelde fülüs kelimesiyle ifade edildiğini Irak ve Ürdün'de küçük paraların fils şeklinde adlandırıldığını söyleyebiliriz.[122]

Resim 15. I. Murad Devrine Ait Bakır Para Örneği.[123]

3.4.Mağşuş (Katkılı Para)

Mağşuş kelimesi katkılı ve saf olmayan paraları ifade için kullanılmaktadır.[124] Bilindiği üzere altın ve gümüş paralarda da az miktarda katkı bulunmaktadır. Mağşuş paraların altın ve gümüş paralardan farkı ise katkı oranının nispeten daha yüksek olmasıdır. Paraların meydana geldiği madenlerdeki katkı maddelerinin çoğalmasıyla birlikte para saflık özelliğini kaybedip mağşuş para olmaktadır. Mağşuş paraların içerdiği madenlerin miktarı dikkate alınarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz. İçerisindeki altın ve gümüş miktarının diğer madenlerden fazla olduğu paralara *el-Mağlûbu'l-Ğışş*, içerisindeki altın ve gümüş miktarının diğer diğer madenlerden az olduğu paralara ise *el-Gâlibu'l-Ğışş* dendiği aktarılmaktadır.[125]

3.5.Kâğıt Para

İslâm dünyasında kâğıt paranın ilk olarak Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında kullanıldığı düşünülmektedir. Osmanlı Devleti'nde kâğıt paranın ilk defa 1840-1863 ve 1876-1879 yıllarında çıkarıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde kâğıt paranın II. Mahmut (ö. 1839) ve Abdülmecid (ö. 1861) dönemlerinde aşırı harcamaları karşılamak maksadıyla basıldığı aktarılmaktadır. Bu anlamda 1840'ta Kâime-i Nakdiye-i Mutebere[126] adıyla bilinen kâğıt paraların çıkarıldığını görüyoruz. Bu paraların 160 bin lira olduğu aktarılmaktadır. İlk çıkarılan kâimelerin 500 kuruş, 50 kuruş, 100 kuruş ve 250 kuruşluk değerlerde piyasaya sürüldüğü belirtilmektedir. Kâimelerin 1848 yılında daha düşük değerde basıldığı görülmektedir. Değerleri 10 kuruş ve 20 kuruş olan kâimelerin ise 1851 yılında basıldığı aktarılmaktadır.[127]

---

[122] Artuk, "Fels", 22/310-311.
[123] Halil Sahillioğlu, "Akçe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/225.
[124] Ğışş kavramı için bk. Nezih Hammâd, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, çev. Recep Ulusoy (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 104-105; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 333.
[125] Gözübenli, *İslam'da Para ve Fonksiyonları,* 93-94.
[126] Kâimelerle ilgili detaylı bilgi için bk. Ali Akyıldız, "Kâime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/212-215.
[127] Turgay Artam, *Para; Madeni Kâğıt Paralar, Madalyonlar, Hatıra Paraları* (Ankara: Yeni Koleksiyon Yayınevi, 1981), 14; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı,* 81.

Resim 16. Bir liralık Kâime Örneği.[128]

Kâimelerin giderek düşen değeri sonucunda halkta bu paralara karşı güvensizlik meydana geldiğini görüyoruz. Nitekim kâimenin daha ilk yıllarda yüzde 30 değer kaybettiği bilinmektedir. İngiltere'den 1863 yılında borç alınmasıyla birlikte kâimelerin piyasadan kalktığını söyleyebiliriz. Aynı yıl içerisinde Osmanlı Devleti'nde yalnızca madenî paraların tedavül ettiği aktarılmaktadır. Osmanlı-Rus savaşı öncesinde gerekli olan paranın temini için ilk olarak 1876 yılında üç milyon tutarında kâğıt para basımına karar verildiği ve çeşitli siyasi sebeplerden dolayı ancak II. Abdülhamit (ö.1918) döneminde Ereğli kömürleri, krom madenleri ve akarların gelirleri karşılığında Osmanlı Bankasına[129] 16 milyon lira tutarında kâime bastırıldığı bilinmektedir.[130] Kâimelerin değeri çeşitli sebeplerle yine düşmüş ve kâimelerin piyasadan kaldırılması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Toplanan kâimelerin İstanbul'da Beyazıt Meydanı'nda yakıldığı aktarılmaktadır.[131]

Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyıl başlarında savaş masraflarını karşılamak maksadıyla yeniden para bastırdığını görüyoruz. Birinci Dünya savaşına kadar geçen süre zarfında çeşitli sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti tarafından 161 milyon lira değerinde kâime çıkarıldığı aktarılmaktadır.[132] Buna bağlı olarak kâimelerin değerinde büyük düşüşler görüldüğü, altın ve gümüşün piyasadan kaldırıldığı belirtilmektedir. Ekonomik sıkıntılar sonucunda 1915 yılına gelindiğinde altının değeri 101 kuruş iken 1918 yılında 472 kuruş ve 1923 yılında ise 777 kuruş olduğu aktarılmaktadır.[133]

Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında diğer devletlerin yaptığı gibi altın para sisteminden ayrılarak kâğıt para kullanımını zorunlu kıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya savaşı sonrasına kadar hâkim olduğu coğrafyalarda kendi para sistemini uyguladığını ve 1. Dünya savaşı sonrasında hâkimiyetini kaybettiği bölgelerde o bölgeyi işgal eden devletlerin para sistemlerinin devreye girdiğini görmekteyiz. Mısır ve Sudan'da Cüneyhin tedavül edilmesi, Ürdün ve Filistin'de İngiliz Sterlini'ne bağlı Cüneyhin tedavül edilmesi bu duruma örnek verilebilir. Aynı şekilde Irak ve Körfez ülkelerinde Sterline bağlı Hindistan Rupisi tedavül edilmiştir. Lübnan, Suriye, Cezayir, Tunus ve Fas gibi ülkelerde Fransız Frank'ı, Libya'da ise İtalyan Lireti tedavül etmiştir.[134] Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ülkemizde Türk lirası tedavüle girmiştir. Diğer İslâm ülkelerinin 2. Dünya savaşı sonrasında bağımsız olmasıyla birlikte kendi kâğıt paralarını bastığını görmekteyiz.

---

[128] Ali Akyıldız, "Kâime", 24/214.

[129] Asıl adı Bank-ı Osmani olan İngiliz ve Fransız Sermayesiyle kurulmuş olan banka. Osmanlı Devleti'nde kurulan yabancı sermayeli bankalarla ilgili detaylı bilgi için bk. Seyyit Ali Albayrak, *Dünden Bugüne Türkiye'de İslam Bankacılığı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 8-12.

[130] Artam, *Para; Madeni Kâğıt Paralar, Madalyonlar, Hatıra Paraları,* 14.

[131] Feridun Ergin, *Para Siyaseti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları Petek Matbaası, 1969), 88.

[132] Ergin, *Para Siyaseti,* 92.

[133] Artam, *Para; Madeni Kâğıt Paralar, Madalyonlar, Hatıra Paraları,* 15.

[134] Detaylı bilgi için bk. Ahmed Hasen Ahmed el-Hasenî, *Fıkhî ve İktisadî Açıdan İslam'da Para*, çev. Âdem Esen, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 73-76.

SONUÇ

İslâmî dönem ve öncesine ilişkin para tarihi incelendiğinde, özellikle Hicaz bölgesinde İslâmiyet'in doğuşundan önce Bizans ve Sâsânî sikkelerinin tedavülde olduğu görülmektedir. İslâmî dönemde ise Kur'ân-ı Kerîm'de belirli bir para türünün kullanılmasına ilişkin açık bir emir veya tavsiye bulunmamakta; bunun yerine ticari işlemlerde adaletin, karşılıklı rızanın ve hakların korunmasının esas alındığı genel ilkeler yer almaktadır. Hz. Peygamber döneminde paranın şekli veya bileşimi değiştirilmemiş; mevcut Bizans dinarları ve Sâsânî dirhemleri dolaşımda kalmaya devam etmiştir. Hz. Peygamber, yeni bir para türü ihdas etmek yerine, ticari işlemler sırasında haksız kazanç, aldatma veya dengesiz mal transferi gibi durumların önlenmesine yönelik etik ve hukuki ilkeler belirlemiştir.

Dört Halife döneminde zaman zaman para basımına yönelik girişimler olsa da tedavülde bulunan Bizans dinarı ve Sâsânî dirhemlerinin kullanımı büyük ölçüde sürmüştür. Bu durum, İslâm toplumunun erken dönemlerinde paranın menşei, şekli veya maddi yapısından ziyade, onunla gerçekleştirilen ekonomik işlemlerin meşruiyetine ve adalet ilkesine odaklanıldığını göstermektedir. Dünya tarihine bakıldığında devletlerin ve üst düzey yöneticilerinin en önemli iktidar/egemenlik göstergelerinden biri de kuşkusuz kendi adlarına bastırdıkları paradır. Para bastırma eskiden beri uygulanan bir egemenlik sembolüdür aynı zamanda. İslam tarihinde de bu durum söz konusudur. Göreve gelen yöneticiler ve Halifeler bir egemenlik sembolü olarak para bastırma yolunu takip etmişlerdir. Fakat Dört Halife döneminde halifelerin yönetimde kalma süreleri ve o dönemlerde yaşanan sosyo-politik durumlar göz önünde bulundurulduğunda söz konusu ilk halifelerin para bastırmayla meşgul olamadıkları da düşünülebilir.

Sonuç olarak, İslâm tarihinde para, yalnızca ekonomik bir araç olarak değil; toplumsal düzenin, güvenin ve adaletin sağlanmasında işlevsel bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, İslâm hukukunda paranın özünden ziyade onunla yapılan muamelelerin niteliğine vurgu yapıldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, tarihsel süreçteki bu anlayış, günümüz İslâmî finans sistemlerinde paraya bakışın teorik temellerini oluşturmakta ve modern para türlerinin (örneğin dijital veya kripto varlıkların) İslâm hukuku açısından değerlendirilmesinde önemli bir referans noktası sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. Mısır: y.y., 1886/1303.

Ahmed Efendi, Müneccimbaşı. *Tercüme-i ṣaḥāifu'l-aḫbār.* çev. Nedîm Efendi. b.y.: Matbaa-i Amire, 1868/1285.

Akyıldız, Ali. "Kâime". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 24/212-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Albayrak, Seyyit Ali. *Dünden Bugüne Türkiye'de İslam Bankacılığı.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Algül, Hüseyin. "Himyerîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 18/62-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Ali, Cevad. *el-Mufaṣṣal fi tāriḫi'l-ʿArab ḳable'l-İslam.* Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1968.

Artam, Turgay. *Para; Madeni Kâğıt Paralar, Madalyonlar, Hatıra Paraları.* Ankara: Yeni Koleksiyon Yayınevi, 1981.

Artuk, İbrahim. "Fels". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 12/309-311. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İṣābe fi temyizi'ṣ-ṣaḥābe.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fetḥu'l-bāri bi şerḥi ṣaḥiḥi'l-Buḫāri*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1982/1402.

Bal, Faruk. *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.

Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Futūḥu'l-buldān.* nşr. Abdullah Enis et-Tabba'-Ömer Enis et-Tabba'. Beyrut: y.y., 1987.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu.* İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Cāmiʿu'ṣ-ṣaḥiḥ.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn*. Keşşāfü'l-ḳınāʿ ʿan metni'l-iḳnaʿ.* Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.

Cevdet Paşa, Ahmed. *Târîh-i Cevdet.* İstanbul: y.y., 1976.

Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşki el-Hanbelî İbn Kayyim. *İʿlāmü'l-muvaḳḳıʿin ʿan Rabbi'l-ʿālemin.* Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 2002.

Cündî, Muhammed Şehhât. *Fıḳhu't-teʿāmül'il-māli ve'l-maṣrafi'l-ḥadiṯ.* Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1989.

Çağatay, Neşet. *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.

Döndüren, Hamdi. *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri.* Balıkesir: İnce Matbaacılık, 1984.

Dumlu, Emrullah. *Ticaret Mallarının Zekâtı.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Dumlu, Emrullah. *Zekâtta Tespit Edilen Nisab Ölçüleri.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Emanet, Celal. "Emeviler Döneminde Para". *Hikmet Yurdu* 7/13 (2014), 251-269.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 5. Baskı, 2015.

Ergin, Feridun. *Para Siyaseti.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları Petek Matbaası, 1969.

Erkal, Mehmet. "İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât Nisabının Hesaplanması". *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985), 79-101.

Erkoçoğlu, Fatih. "Abdülmelik b. Mervân'ın Para Reformu". *İstem* 8 (2006), 171-186.

Ferrâ', Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef. *el-Aḥkāmü'ṣ-ṣulṭāniyye.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Gözübenli, Beşir. *İslam'da Para ve Fonksiyonları.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986.

Günay, Emre. "Emevî Dönemine Ait Dînâr ve Dirhemlerden Örnekler". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (Aralık 2021), 9-29.

Hallâk, Hassân Ali. *Tʿaribu'n-nuḳūd ve'd-devāvin fi'l-ʿaṣri'l-Emevi.* Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1987.

Hamevî, Yâkût b. Abdillah. *Mu'cemu'l-buldān.* Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi.* çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm'da Devlet İdaresi.* çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969.

Hammâd, Nezih. *İktisadi Fıkıh Terimleri.* çev. Recep Ulusoy. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Hasenî, Ahmed Hasen Ahmed. *Fıkhî ve İktisadî Açıdan İslam'da Para.* çev. Âdem Esen. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Hizmetli, Mustafa. "Abbâsîler Döneminde Para Basımı". *İstem* 15 (2010), 79-110.

İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen.* Riyad: y.y., 1983.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Ṭabaḳâtu'l-kübrā.* Beyrut: Dâru Sadır, 1968.

Kallek, Cengiz. "Kırat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 25/437-439. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Kallek, Cengiz. *Asr-ı Saadet'te Yönetim Piyasa İlişkisi.* İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

Kasım b. Sellâm, Ebû Ubeyd. *Kitābu'l-emvāl.* çev. Cemaleddin Saylık. İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981.

Keleş, Ali. *İslam'a Göre Para Kavramı.* Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Kurtuluş, Rıza. "Cürcân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 8/131-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kürdî, Muhammed Necmüddîn. *Şer'i Ölçüler ve Fıkhî Hükümleri.* çev. İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Buruc Yayınları, 1996.

Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ eş-Şâmî el-Beşşârî. *Kitābü Aḥseni't-teḳāsim fi maʿrifeti'l-eḳālim.* Leiden: y.y., 1906.

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkādir b. Muhammed. *Ṣuẕuru'l-ʿukūd fi ẕikri'n-nuḳūd.* Câmiʿatu'r-Riyâd, 332/4, 1a-24b.

Malt, Seyyid Muhammed. *Nuḳūdu'l-ʿālem metā ẓaharet ve metā İḫtefat.* b.y.: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-ʿÂmme li'l-Kitâb, 1983.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Aḥkāmü'ṣ-ṣulṭāniyye.* nşr. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî. Kuveyt: Mektebetü Dâri'bni Kuteybe, 1989.

Merçil, Erdoğan. *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

Mübârek, Ali Paşa. *el-Ḫuṭuṭu't-tevfiḳiyyetü'l-cedide li Mısr el-Kahire ve müdünühā ve bilādühā el-Ḳādime eş-Şehire*. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1888/1306.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Cāmiʿu'ṣ-ṣaḥḥiḥ.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nakşibendî, Nasıruddin. *ed-Dirhemü'l-İslāmi.* Bağdat: y.y., 1969.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Şerḥu Saḥiḥi Müslim.* b.y.: Dâru'l-Fikr, 1981-1983.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Taberistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 39/322-323. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Palabıyık, Muhammet Hanefi. *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı.* Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2018.

Rayyis, Muhammed Ziyaüddin. *el-Ḫarāc ve'n-nuẓumu'l-māliyye li devleti'l-İslāmiyye.* Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1977.

Sahillioğlu, Halil. "Akçe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 2/224-227. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Sahillioğlu, Halil. "Dinar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 9/352-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Sahillioğlu, Halil. "Dirhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 9/368-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Sanus, Burhan Zihni. *Para Ekonomisi.* İstanbul: İstanbul Matbaacılık, 1956.

Sayar, Ahmet Güner. *Osmanlı İktisâdî Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. İstanbul: Der Yayınevi, 1986.

Sıddıki, Selim A. *İslâm Devletinde Mâli Yapı*. çev. Râsim Özdenören. İstanbul: Fikir Yayınları, 1972.

Şahin, Hakan. *Bankacılıkta Para Üretiminin İktisadi ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Şimşir, Mehmet. "Cahiliye Dönemi Araplarında Para ve İlk İslâm Paralarının Tedavüle Giriş Süreci". *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 18 (2017), 117-136.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kahirî. *Muġni'l-muḥtāc ilā maʿrifeti meʿāni elfāẓi'l-Minhāc.* thk. Abdurrezzak Şehûd en-Necm. Dımeşk: Dâru'l-Feyha, 2009.

Tekin, Oğuz. "Meskûkat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 29/317-318. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Tomar, Cengiz. "Taberiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 39/323-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve İslâm Medeniyeti.* İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969.

Uslu, Rifat. "İslâm Hukukunda Para Birimleri". *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 1/25 (2014), 28-38.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî. *Kitābu'l-Meġāzi*. Kahire: Matbaatu's-Saâde, 1948.

Yaʿkubî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Yaʿkub İshâk b. Caʿfer b. Vehb b. Vâzıh. *Tariḫ.* Beyrut: y.y., 1960.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdulmelik b. Mervân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 1/266-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Arabistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 3/252-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Zübeyr b. Bekkâr, Ebû Abdillah Zübeyr b. Ahmed. *Cemheretü Nesebi Ḳureyş.* Kahire: Medeni Matbaası, 1961/1381.

STRUCTURED ABSTRACT

This study examines the historical development of money and the various types of currency that circulated throughout Islamic history, beginning with the pre-Islamic period in the Arabian Peninsula and extending through the formative and subsequent phases of Islamic civilization. The primary objective of the research is to analyze the historical evolution of monetary practices and institutions in order to establish a theoretical and historical framework for understanding the nature and functions of money in Islamic thought. By investigating the historical foundations of monetary practices, the study seeks to contribute to contemporary discussions concerning the legitimacy and evaluation of modern forms of money within the framework of Islamic law. In particular, it aims to demonstrate how the historical experience of Islamic societies may provide valuable guidance for assessing newly emerging financial instruments and monetary systems in light of the principles of Islamic jurisprudence.

The research employs a qualitative methodology based on historical and descriptive analysis. The study relies primarily on classical Islamic sources, including historical chronicles, legal literature, and early Islamic narratives, while also benefiting from contemporary academic studies addressing Islamic economic history, monetary theory, and Islamic jurisprudence. Through a comprehensive examination of these primary and secondary sources, the study presents a systematic evaluation of the historical transformation of monetary practices from both economic and legal perspectives. Rather than limiting its analysis to the physical characteristics of money, the research considers the broader legal, social, and economic functions that money fulfilled within Islamic civilization.

The scope of the study is organized around three principal themes. First, it examines the monetary environment of the Hijaz region during the pre-Islamic period, focusing on commercial activities, trade routes, and the currencies commonly used before the advent of Islam. Second, it analyzes the historical development of money throughout the Islamic period, beginning with the lifetime of the Prophet Muhammad and continuing through the era of the Rightly Guided Caliphs and later Islamic administrations. Particular attention is devoted to the gradual institutionalization of monetary practices, the emergence of coin minting under Islamic political authority, and the continuity as well as transformation of earlier monetary traditions. Third, the study investigates the principal types of currency, standards of value, and systems of measurement that circulated during different periods of Islamic history, highlighting their practical role in commercial exchange and their significance within the broader Islamic economic system.

The findings indicate that Byzantine gold dinars and Sasanian silver dirhams constituted the principal currencies circulating in the Hijaz region before the emergence of Islam. Commercial life in the Arabian Peninsula largely depended upon these widely accepted foreign currencies, reflecting the region's integration into broader regional trade networks. During the lifetime of the Prophet Muhammad, no new or exclusive Islamic monetary system was introduced, nor was a specific material prescribed as the sole legitimate form of money. Instead, the existing monetary practices continued to function, while Islamic teachings focused primarily on establishing ethical and legal principles governing economic transactions. These principles included justice, transparency, mutual consent between contracting parties, the protection of property rights, the fulfillment of contractual obligations, and the prohibition of unjust enrichment, fraud, exploitation, and usurious practices. Consequently, the legitimacy of economic exchange depended principally upon the lawfulness and fairness of transactions rather than the origin, appearance, or material composition of the currency itself.

A similar monetary approach continued during the period of the Rightly Guided Caliphs. Although certain initiatives related to coin production and administrative regulation gradually emerged, the prevailing monetary system largely preserved the existing practices inherited from previous civilizations. The historical evidence demonstrates that the early Islamic administration adopted a pragmatic and flexible attitude toward monetary circulation while simultaneously ensuring that economic activities complied with the fundamental objectives and ethical principles of Islamic law. This balanced approach enabled commercial continuity without compromising the moral foundations of the Islamic economic order.

Overall, the study demonstrates that throughout Islamic history, money should be understood not merely as a medium of exchange or a store of value but also as an instrument serving broader social, legal, and moral objectives. Monetary practices functioned as mechanisms for maintaining public trust, facilitating commercial stability, protecting economic rights, and promoting justice within society. This historical perspective suggests that Islamic law has traditionally attached greater importance to the functions and legal consequences of money than to its physical form alone. Accordingly, the findings provide an important theoretical foundation for contemporary Islamic jurisprudence and offer valuable insights for evaluating modern monetary instruments, including electronic money, digital currencies, central bank digital currencies, and crypto assets, within the broader framework of Islamic finance. By establishing continuity between historical monetary experience and contemporary financial developments, the study contributes to current scholarly discussions concerning the adaptability of Islamic legal principles to evolving monetary systems while preserving the fundamental ethical objectives of Islamic economic thought.